

SIMONYI ÉS HELYESÍRÁSUNK*

1. Egy évtizede évenként szervezi az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke – Antalné Szabó Ágnes lelkes irányításával és közreműködésével – a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőit 10–14 éves diákok számára. Tíz év már jelentős idő az ilyen, sok nehézséggel, fáradsággal járó munkában. Magam azzal szeretném ünnepélyesebbé tenni ezt a jubileumot, hogy megfelelő indokolással rámutatok: milyen jól választottak a szervezők, amikor Simonyi Zsigmond nevével kötötték össze a helyesírási versenyt. De vajon hogy jelölhetnénk meg azt a lényeges közös vonást, amely Simonyi Zsigmond munkásságát – benne mindazt, amit a magyar helyesírás érdekében tett – és helyesírásunkat egyaránt jellemezte? Én ezt a vonást a *realitás* szóban jelölném meg, abban, hogy – bár nyilván más-más módon – mind Simonyi Zsigmond páratlanul kiterjedt munkássága, mind helyesírásunk teljes történetében mindig a realitás talaján állt. Lássuk mindkettőt egy kissé részletesebben.

2. Induljunk ki abból, hogy a magyar nyelvtudomány-történet a XIX. század utolsó évtizedeit és a XX. század elejét az első világháború kitöréséig a nagy alkotók és nagy alkotások korának nevezi. Nos, ennek a kornak egyik legkimagaslóbb alakja éppen Simonyi Zsigmond. A legnagyobb érdeme, összefoglalva, minden bizonnyal az volt, hogy a Budenz József által létrehozott hazai finnugor nyelvtudomány mellett – mintegy a szükségletet reálisan felismerve – megalapozta az immár az anyanyelvünket vizsgáló és középpontba állító magyar nyelvészetet. Külföldi, mindenekelőtt lipcsei tanulmányai során megismerkedett az akkori újgrammatikus iskolának a hangfejlődésre, a nyelvi változásokra vonatkozó és egyéb tanaival. Ezeket aztán közvetítette itthon újabb és újabb tanulmányaival. Ugyanakkor túl is lépett az újgrammatikus iskola tanításain, tudniillik igazi kutatóterülete a mondattan lett, és elsőként foglalkozott jelentéstani kérdésekkel is. A magyar nyelvtudományt – elsősorban a történeti jellegűt, de jobbra a leírót is – megalapozó legfontosabb összefoglaló munkái a következők: A magyar kötőszók (1881–1883), A magyar határozók (1888–1895), Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon (1895, Balassa Józseffel együtt), A jelzők mondattana (1913). Két kisebb, de annál jelentősebb szemantikai tanulmánya: A jelentéstan alapvo-

* Elhangzott a Simonyi Zsigmond helyesírási verseny Kárpát-medencei döntőjén, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2007. május 26-án.

nalai (1881) és Jelentéstani szempontok (1916). Károly Sándor ezekkel kapcsolatban többek között azt állapította meg, hogy a külföldi szakirodalom alapos ismerete jellemzi őket; hogy Simonyi felfogása mondatcentrikus volt, és hogy munkássága általában az elmélet és a gyakorlat egységének jegyében folyt. (Szathmári István (szerk.) 1970. Tanulmányok a magyar és finn-ugor nyelvtudomány történetéből. 1850–1920. Tankönyvkiadó, Bp. 67–76.)

Simonyi rendkívül sokoldalú volt, a nyelvészetnek úgyszólván minden diszciplináját művelte. Reális szemléletét még közelebről mutatja, hogy ő megszerezte elsőként – az alkalmazott nyelvtudományon belül – a magyar nyelvűvelés, nyelvhelyesség elvi és gyakorlati kérdéseit (Antibarbarus 1879, Helyes magyarság 1903), továbbá kiváló középiskolai nyelvkönyveket, nyelvtanokat írt, valamint szintén elsőként és a legmagasabb népszerűsítő szinten adott „teljes” képet nyelvünk múltjáról és jelenéről, magyar, valamint német nyelven (A magyar nyelv 1889 és 1905, majd Die ungarische Sprache 1907). Ez utóbbiról jegyzi meg 1919-ben Gombocz Zoltán, hogy „a módszertani kérdésekkel foglalkozó külföldi tudósok – példa rá a Hermann Paul-féle Prinzipien der Sprachgeschichte legújabb kiadása – haszonnal forgatták” (MNY. 23 [1919]: 156).

3. A mi mostani szempontunkból különösen lényeges, hogy helyesírási rendszerünket a maga korában szintén Simonyi vizsgálta felül, és vitte előbbre (Iskolai helyesírás 1903). A kérdés: hogyan? Több helyesírási jelenség módosítása – mondhatnánk: korszerűsítése – már a XIX. század közepétől, és ahogy közeledünk a századvég felé egyre inkább, szinte a levegőben volt. Ennek nyelvészek, folyóiratok, napilapok, az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága különböző módon hangot is adtak. Ilyen előzmények után terjesztette elő Simonyi mint a Helyesírási Bizottság előadója módosító tervezetét. Ebben a legfontosabb javaslatok a következők voltak: a *cz* helyett a *c* jelölés bevezetése; a kettőzött kétjegyű mássalhangzónak *tő* és *toldalék* határán is egyszerűbb, ún. csonkított írása (tehát *viszszük* helyett *visszük*, *öccse* helyett *öccse*). Továbbá a magyarosan írható meghonosodott idegen szavak körét kívánta bővíteni (azaz pl. így írni: *gimnázium*, *pedagógia*, *telefon*), illetve a meghonosodóban lévőket is magyarosan írni (pl. *analízis*, *konstatál*, *miniatűr*). Aztán a különírt *a ki*, *a mely*, *a mi*, *a hol* stb. helyett egybeírt formát javasolt. Ezután élénk, sokszor elvadult vita kerekedett az egyes javaslatokról, majd valamennyinek az elvetése következett. Simonyi keserű szavakkal állapította meg: „Az Akadémia összes ülésében az öreg urak (mert ott csak a rendes és tiszteleti tagok szavaznak) elvetették négy javaslatom közül az utolsót is, a *c*-re vonatkozót.” Érdemes megjegyezni, hogy a legelfogultabb „öregúr” Gyulai Pál volt. Egyenesen azt tartotta, hogy nem jó hazafi, aki ilyen helyesírási újításra képes. (Csak zárójelben utalok arra, hogy effélére még a franciáknál is van példa. Tudniillik az 1789-es

forradalom idején, amely nagyon sok mindent gyökeresen megváltoztatott, és szemérmes sem volt, a néma *e* [*e caduque*] eltörlését nem fogadták el, jóllehet már nem ejtették, mondván: „*e caduque est propriété nationale*”).)

Simonyi és táborában bátran kiállt igaza mellett. A Budapesti Népközelők Egyesülete már 1899-ben Wlasics Gyula kultuszministerhez fordult, hogy teremtsen rendet a helyesírásban az oktatás számára. A miniszter éppen Simonyit bízta meg egy rövid és könnyen érthető iskolai szabályzat összeállításával. A tervezetet az Országos Közoktatási Tanács is megvitatta, és az iskolák számára alkalmasnak ítélte. Wlasics miniszter aztán 1903-ban az oktatásban kötelezővé is tette ezt az úgynevezett iskolai helyesírást. Az ellentábor persze nem nyugodott. 1905-ben például Gyulai Pál javaslatára az Akadémia megvonta a Magyar Nyelvortól az anyagi támogatást. Mindamellett végül is kénytelen volt elfogadni az iskolai helyesírás egyszerűsítéseit, igaz, hogy csak három évvel Simonyi halála után, 1922-ben. (Részletesebben I. Tompa József 1975. Simonyi Zsigmond. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Bp. 171–182. A tanulmányt magam is felhasználtam.)

4. A következőkben arra kívánok kitérni, hogy helyesírásunk a kialakulásában, alakulásában csakugyan a realitás talaján állt-e.

Mindenekelőtt kiemelem helyesírásunk rendszerjellegét, logikus voltát, s egyben azt, hogy kezdettől fogva szervesen fejlődött, és így fejlődik ma is. Egy kissé visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a Szent István korától formálódó magyar helyesírás előtt három nagy kérdés állt. Első volt a teljes hangjelölés, illetve az úgynevezett fonematikus jelleg megvalósítása. Ez utóbbi azt jelenti, hogy egy fonémát (vagyis az illető nyelvben jelentésmegkülönböztető szerepű hangot) mindig ugyanaz a betű jelöl, és hogy egy bizonyos betű mindig ugyanazt a beszédhangot takarja. Mindez természetesen fokozatosan, több évszázadon át ment végbe. Kezdetben problematikus magyar hangok voltak e tekintetben a következők, mivel vagy hiányoztak a latinból (ugyanis a latin betűk írását vettük át), vagy lényegesen másként ejtették őket, vagy pedig a latinban többféle jelük volt:

sz – z	ty , gy , ny , ly
s – zs	ö és ü , továbbá a hosszú magánhangzók
c – dz	v és u , illetve i és j
cs – dzs	

Egy példa a fonematikus jelleg fokozatos megvalósítására. A |c| hangnak először (a XII. század első felében) öt jele volt, majd három, aztán kettő lett, és ez utóbbi (a *cz* és a *c*) megmaradt 1903-ig, illetve – amint már szóltam

róla – az akadémiai helyesírás csak 1922-ben fogadta el a Simonyi Zsigmond javasolta – és ma is használatos – *c* változatot.

Helyesírásunk másik nagy kérdése volt a szóelemek találkozásánál (tehát toldalékolt szóban, összetételben, egy szólamként ejtett kifejezésben) a beszéd során bekövetkező hangtani változások jelölése. Ez általában úgy oldódott meg, hogy éppen az értelemtükrözés érvényesítése érdekében helyesírásunk nem veszi figyelembe az alkalmilag létrejött hangtani változásokat. Egyetlen példa a teljes hasonulásra: *köz + ség*: a kiejtésben [kösség] lesz, tudniillik az [s] teljesen magához hasonítja a [z]-t. Ezt a módosulást azonban a helyesírás nem jelöli.

Helyesírásunk harmadik problémakörének egyáltalán a felvetése és megoldásának az elindítása már átvezet a XIX. századba, pontosabban az Akadémia által 1832-ben kiadott első szabályzathoz. Ez ugyanis immár tárgyalja a kétjegyű hosszú mássalhangzók írásmódját, valamint a hiányjelnek (pl. *a' ház*), a nagybetűknek és az írásjelek közül a pontnak, a vesszőnek és a kötőjelnek a leggyakoribb használatát. Ezeket jelöljük az egyéb kategóriával. Természetesen a későbbiek során ez bővült a legnagyobb mértékben, a következőkkel: a különírás és az egybeírás, a kis és a nagy kezdőbetűk, a tulajdonnevek írása, az idegen szavak írása, az elválasztás, az írásjelek, a rövidítések és a mozaikszók írása. (Részletesebben I. Szathmári István: Fábrián-empl. 257–259.)

Másodszor említtem, hogy a mi helyesírásunk betűíró, latin betűs, hangjelölő és értelemtükröző jellegű.

A betűíró jelleg arra utal, hogy a magyar helyesírás legkisebb egységei nem szót vagy szótagot, hanem hangokat jelölő jelek, betűk. A latin betűs jelleg meg azt jelenti, hogy a magyar betűsor a latin betűkészletből alakult ki. Ebből a betűkészletből valók a franciából, az olaszból vagy a csehől hozzánk átkerült hangjelölések is. A hangjelölő jelleg továbbá arra vonatkozik, hogy a magyar betűk legtöbbször valóban kiejtett hangokat takarnak, azaz a leírt forma nemigen tér el a kiejtéstől, szemben például a franciával (*août* [u] 'augusztus', *beaucoup* [boku] 'sok') vagy az angollal (*peace* [pi:s] 'béke', *school* [sku:l] 'iskola').

Helyesírásunknak igen fontos jellemvonása, hogy értelemtükröző, hogy sok mindent jelez nyelvünk rendszeréből. Ennek következtében – mint Deme László megállapította – „...elsajátítása sem mechanikus beidegzést igényel elsősorban, hanem átlátást, megértést.” (A magyar helyesírás rendszere. NytudÉrt. 54. sz. 4.)

Ez a jelleg először is abban nyilvánul meg, hogy a szóalakokban rendszerint feltüntetjük az egyes szóelemeket, függetlenül a kiejtésükben alkalmilag végbement változásoktól, pl. a *lát* ige többes szám első személyű alakját *lát + juk*-nak írjuk, pedig [láttyuk]-nak ejtjük. Aztán, bár így mondjuk:

[hásztető], mégis *ház + tető*-t írunk, hisz ennek a két szónak az összetétele. A külön- és az egybeírással pedig megkülönböztetjük a szókapcsolatokat az összetételektől. A szókapcsolatokat általában külön-, az összetételeket pedig egybeírjuk. Példák: van *félcipő* ('nem magas szárú cipő') és *fél cipő* ('az egyik cipő'); beszélünk aztán *francia tanár*-ról ('francia származású tanár') és *franciatanár*-ról ('francia nyelv és irodalom szakos tanár'). A *sétálóutca*, a *rablólús* tehát csak így, egybeírva helyes. Aztán milyen neveltséges ez a cégmegjelölés: „*Használt autókereskedés*”. Ez ti. azt jelenti, hogy az autókereskedés a használt, pedig ott valójában használt autókat árulnak. Helyesen tehát így kell írni: „*Használtautó-kereskedés*” (l. az ún. mozgószabályt: helyesírási szabályzat 139. szabálypont).

Értelemtükrözés az is, hogy az összetett szavak elválasztásakor tekintettel vagyunk a szóhatárokra, pl. *meg-int* 'figyelmeztet', de *me-gint* 'újra'. A kis és a nagy kezdőbetű szintén jelzi, hogy köz- vagy tulajdonnévről van-e szó. Pl.: a *patak* 'csermelynél nagyobb, folyónál kisebb folyóvíz', a *Patak* szó viszont egy Nógrád megyei község neve. A többbelemű földrajzi nevek egybe- vagy külön-, illetve kötőjeles írása szintén utal a kérdéses földrajzinév-típusra. Pl.: *Sárospatak* (helységnevé), de *Sáros-patak* (víznév). Még az ún. idegen szavak is jelzik írásmódjukkal, hogy meghonosodottak-e, vagy csak az elején vannak ennek a folyamatnak. Például *perszóna* – tehát magyarosan írva – 'pejoratíván, azaz megvetéssel említett nő', de a *persona non grata* – azaz latinosan írva – 'olyan diplomata, akinek a jelenlétét a működési területén lévő állam korlátozza'. (L. még Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Bp. 19.)

Fontos – és a realitás felé mutató – sajátossága a magyar helyesírásnak a nyelvkövető jelleg. Mit jelent helyesírásunk nyelvkövető jellege? Ez a sajátosság ti. időről időre beleszól az alakulásába. A XX. századtól 25-30 évenként kell mérlegre tenni, hogy a közben bekövetkező nyelvi változásoknak a helyesírást illető következményeit számba vegyék. Lássunk néhány példát. A *kesztyű*, a *lélegzik* és a *lagzi* szó az utóbbi fél évszázadban eltávolodott a tudatban a *kéz* (*kesztyű*: *kéz + teü*, azaz 'kezet formáló' vagy 'kézre tevő'), a *lélek* és a *lakik* szótól (ez utóbbi jelentése: 'eszik, jóllakik'), amelyből egyébként létrejött. Ezért jelöljük bennük a hasonulást. Jelöljük továbbá a szavak magánhangzóiban vagy mássalhangzóiban bekövetkezett változásokat. Az 1954-es kiadásban pl. ezt találjuk: *csoda* vagy *csuda*, az 1984-es kiadásban viszont már csak a *csoda* olvasható, jelezvén, hogy a *csuda* változat immár nem számítható köznyelvinek. Érthetően változhat bizonyos idegen szavak írásmódja annak következtében, hogy beilleszkednek – hangalakjukat, ragozásukat stb. tekintve – nyelvünkbe, és ún. jövevényszavakká válnak. Az 1954-es kiadásbeli *nylon harisnya* és a *zsüri* így lesz az 1984-esben *nejlonharisnya* illetőleg *zsüri*, valamint hasonlóan a Magyar helyesírási szó-

tárban: *lizing, lobbi, csip*. Egy-egy szó szerkezet természetesen összetétellé is válhat, és akkor már egybe kell írunk. Így lett a *bejelentő lap*-ból, illetőleg a *dohányzó szakasz*-ból *bejelentőlap* és *dohányzószakasz*.

Helyesírásunk realitásjellegét tovább erősítik helyesírási szótáraink. Az 1999-ben az Akadémiai Kiadóban napvilágot látott Magyar helyesírási szótár 140 000 szót és szókapcsolatot tartalmaz, és hogy mi mindenről tájékoztat, azt a *Miről tájékoztat a Magyar helyesírási szótár?* című dolgozatomban vettem számba (Helyesírás és tanárképzés. Szerk.: Bozsik Gabriella – Raisz Rózsa [szerk.] 1999–2000. Helyesírás és tanárképzés. Eger. 521–523). Az Osiris kiadású (2004), 1539 oldalt tartalmazó hatalmas kötet 214 000 szót, szóalakot, kifejezést és tulajdonnevet közöl, és a szerkesztők által alkotott szóval valóban „felhasználóbarát”, ti. részletes szabálymagyarázó és tanácsadó fejezeteket, valamint terjedelmes és alapos tárgymutatót tett közzé.

6. Végezetül ideiktatom, amit helyesírásunk jövőjéről 1993-ban a Fábíán-*emlékkönyv*be írtam.

Mint nagyon röviden utaltunk rá, az egész rendszer következetesen kialakult, reális alapokon nyugszik, azaz megvan a maga logikája. Ezen az úton tehát – már csak nyelvkövető jellegénél fogva is – mehet tovább. Egyébként várható az idegen (főleg angol) szavaknak és kifejezéseknek a beáramlása, újabb mozaikszóknak (idegen elemeket tartalmazóknak is) a létrejötte, esetleg még a normáknak (jóllehet, szerintem nem kívánatos) fellazulása is. Mindez magával hozhatja – hozza – a szabályok finomítását, esetleg új – részben új – jelenségeknek a szabályba foglalását, de az eddigi alapokon!

Azt hiszem, elmondhatjuk: nagyon is így történt.

A KÉZÍRÁSTÓL A SZÖVEGSZERKESZTÉSIG

Közkeletű megállapításnak számít, hogy „A helyesírás nem cél, hanem eszközjellegű tevékenység.” A szinkroniában egyik legfőbb szerepe, hogy biztosítsa az egységes írott kódot a beszélőközösség minden tagjának. Ezenkívül számtalan egyéb funkciót is tulajdoníthatunk neki. Tanulmányomban ezek közül szeretnék kiemelni néhányat, ráirányítva a figyelmet arra, milyen gyakorlati, illetőleg nyelvhasználaton túlmutató funkciója van az ortográfiának az emberiség kultúrájában.

Munkámat két fő, témájában lazán egymáshoz kapcsolódó részre tagolom. Az első nagy fejezetben a helyesírásról mint valamiféle egységet megteremtő gyakorlati igény termékéről fogok szólni. A második rész maga is további alfejezetekre bomlik. Ebben elsőként az írás rendszerszerűségének és a kultúrtörténet titkainak megfejtésében betöltött szerepére szeretnék egy önkényesen kiragadott példa segítségével rávilágítani. A második, harmadik és negyedik alfejezetekben látszólag eltérő témák kifejtésébe kezdek. Ám szándékom szerint a dolgozat részeit logikailag mégis összeköti az a tény, hogy mindenütt az ortográfiának olyan vetületét igyekszem felvillantani, amelyik korábban ebben az összefüggésrendszerben kevesebb figyelemben részesült. Úgy is fogalmazhattam volna, hogy a tanulmányban a helyesírás egyes, kevésbé hangsúlyozott funkcióiról kívánok értekezni.

I.

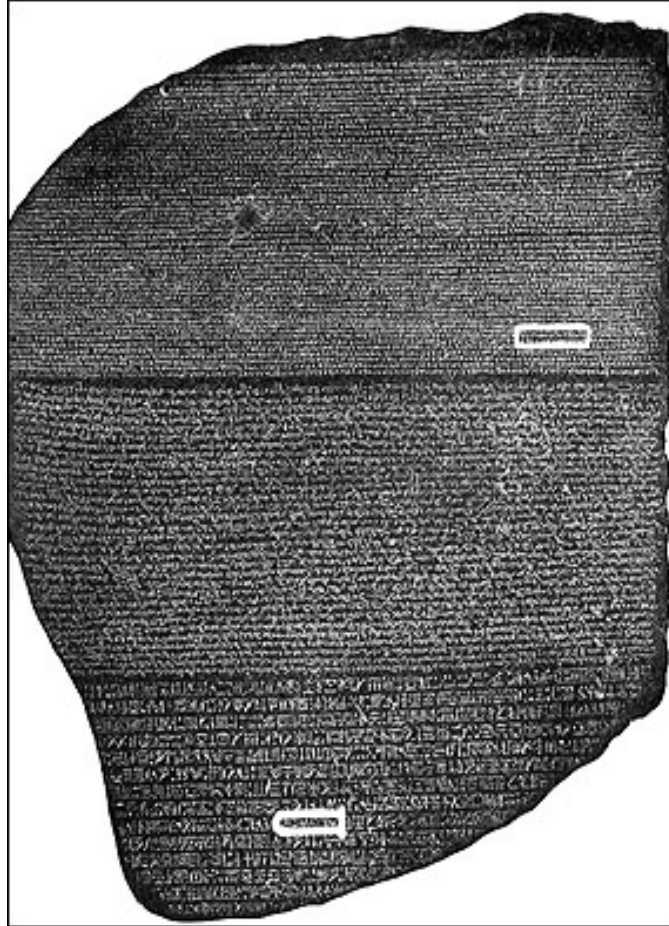
A fonematikus írásrendszereket használó nyelveknek a kezdet kezdetétől minden korban megvolt a maguk helyesírása, feltéve, ha az adott írás gyakorlatában a helyesírást mindig egy meghatározott normához való igazodásnak tekintjük. Ez akár két vagy több, együtt, egymás mellett élő (részben eltérő) gyakorlatot is jelenthetett. Nem kell túl messzire mennünk ennek az állításnak az igazolására. Elég, ha csak a magyar helyesírás XX. századig terjedő történetére gondolunk, s azon belül is 1954-ig, azaz az AkH. 10. kiadásáig tekintünk vissza. Maga az AkH. 11. kiadásának előszava is utal erre a tényre. A hivatkozott helyen ezt olvashatjuk: „*Helyesírási szabályzatunk 10., 1954. évi kiadása három évtizeden át szolgálta társadalmunkat. Ez alatt az idő alatt a magyar helyesírásnak azelőtt sohasem tapasztalt egyöntetűsége jött létre...*” (AkH 1984: 3) Eszerint teljes egyöntetűségről soha nem

beszélhettünk. Annak maradéktalan érvényesüléséről lényegileg manapság sem szólhatunk. Az okok között több dolgot is említhetünk. Mindenekelőtt azt, hogy a létező helyesírási szabályok az esetek egy részében nem taxatív, hanem normatíván adnak útmutatást. Ha ez nem így lenne, akkor a helyesírásnak a nyelv teljes repertoárját, annak minden változatában számba kellene vennie, s minden esetben tételesen rögzítendő lenne az is, mit hogyan kell írunk. Ez, ha jól meggondoljuk, teljességgel lehetetlen vállalkozás volna. Továbbá azt mondhatjuk, ez az elvárás lényegileg napi feladatává tenné a szabályzatnak, hogy a nyelvben felbukkanó újításokról helyesírási szempontból (is) döntsön. Márpedig ahogy ezt a magyar nyelv mindennapjaiban is láthatjuk, a neologizmusoknak is bele kell férniük az érvényben lévő helyesírási szabályozás szabta keretekbe. Ugyanis a helyesírás a nyelvben soha nem cél, hanem eszközjellegű tevékenység – ahogy erre a bevezetőben már utaltam. Az íráskép nagyfokú állandósága megkönnyíti az olvasónak az írott információ percepcióját, befogadását és alighanem az agyi feldolgozását is.

II.

A helyesírási norma imént felvázolt funkcióján túl egyebeket is említhetünk. Az egyik ilyen az írástörténet évszázadaiba kalauzol vissza bennünket. Manapság már kevésbé gondolunk arra, hogy az írás szabályszerűségének ismerete korábban megfejtenlen írásrendszerek megismeréséhez vezette el a tudósokat. Számptalan ilyen felfedezést tart nyilván a tudománytörténet. Közismert példaként említhetjük ezek közül az egyiptomi hieroglif írás rejtélyének megoldását. Éppen ezért csak emlékeztetőül idézem, hogy Jean-François Champollionnak (1790–1832) egy addig megoldhatatlannak tűnő talány esetében éppen a hieroglifák rendszerszerűségének felismerésével sikerült átvágnia a gordiuszi csomót. Ehhez az ún. rosette-i kő adott neki megfelelő támpontokat, amelyet 1799. augusztus 2-án francia katonák mintegy nyolc kilométernyire Rosette (ma: Rasid) városától ástak ki a földből. A kőlap ugyanazt a szöveget tartalmazta hieroglif, demotikus és görög írásrendszerben rögzítve. A demotikus írásról tudnunk kell, hogy az a hieroglif írás kései változata: ún. „köznapi” írás. Az első lépést a titok feltárásában 1814-ben Thomas Young (1773–1829) tette meg, aki a görög változat ismétlődő szavai alapján a demotikus írással, majd hieroglifákkal írt szöveget, bár olvasni nem tudta, mégis szavakra tagolta. Young azonban ennél tovább nem jutott. Champollion legzseniálisabb felismerése az volt, hogy a hieroglif szövegben Ptolemaiosz fáraó nevét az általa cartouche-nak nevezett névgyűrűben kell keresni. Ezekre az ovális névgyűrűkre egyébként már Young is felfigyelt. A megfejítőnek a sikerhez a nyelv ismeretén kívül azzal is tisztában kellett lennie, hogy az egyiptomiak nem jelölték a magánhangzókat. Ptolemaiosz név-

gyűrének kiolvasása után Kleopátra neve következett. Innentől lépésről lépésre haladt a munka, mígnem Champollionnak a kőlap minden írásjelét gond nélkül sikerült olvasnia. Bátran megállapíthatjuk tehát, hogy a hieroglifák titkának megismeréséhez a görög és demotikus írás rendszerszerűségének ismeretén, valamint azok hieroglif írással való összevetésén keresztül vezetett az út.

1. ábra: A rosette-i kő

A hajdani írások közül persze ma is tudunk olyanokat említeni, amelyek nyelvét nem értjük, de írásrendszerük ismeretében lényegileg „gond nélkül” tudjuk őket „olvasni”.

A fentiekből többek között azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a normához való igazodás az írásban egyfajta egyöntetűséget, szabályszerűséget eredményez. Ennek az igazodásnak koronként természetesen eltérő lehet a mértéke. Amikor a normát kodifikálják, oktatni kezdik, s ezáltal az nemzedékről nemzedékre hagyományozódik (vagy egyszerűen csak követni kezdik a korábban kialakított gyakorlatot), akkortól beszélhetünk szorosabb értelemben vett helyesírásról.

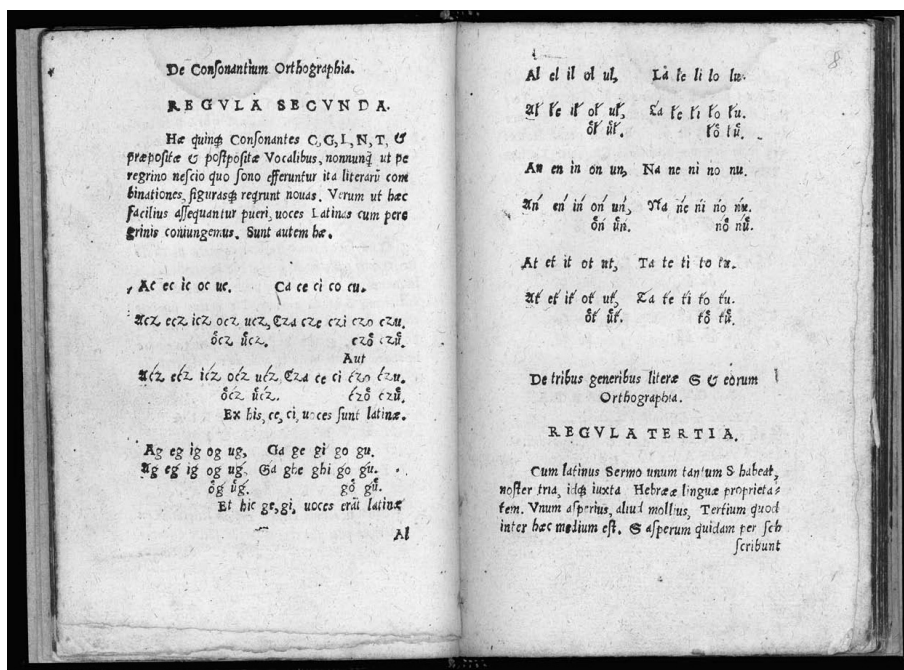
Nálunk az ómagyar korból természetesen nem maradt ránk magyar nyelvű helyesírás-szabályozás, ám a nyelvemlékekből mégis kirajzolódik a főbb tendenciák. A korai ómagyar kor kézzel írott nyelvemlékeinek egyik reprezentánsa az Ómagyar Mária-siralom, amely az újabb kutatások tanúsága szerint főként a XII. századi kancelláriai helyesírás változatával mutat nagyon sok rokon vonást. E tekintetben legfőbb jellegzetességeként említhetjük a betűkapcsolat elvének érvényesítését.

2. ábra: Az Ómagyar Mária-siralom a „Sermones” című latin hártakódex 134b lapján

Az első ortográfiai munka, amely a magyar helyesírás kérdéseit taglalja, Sylvester János nevéhez köthető: a Grammatica Hungarolatina (Sárvár-

Újsziget, 1539). A latinul megírt műben külön fejezet vizsgálja a magyar helyesírást.

3. ábra: Részlet Sylvester János Grammatica Hungarolatinajának helyesírási fejezetéből

Joggal vetődik fel a kérdés: hogyan került helyesírási fejezet egy olyan munkába, amely címében is jelzi, hogy a magyar nyelv grammatikájának leírását tűzi ki célul? Ennek megválaszolásához utalnunk kell a korabeli nyelvtaníró hagyomány úzusára, amely a nyelvtanok szerkezeti felépítésében ókori hagyományokra nyúlik vissza. Eszerint a grammatikákat a nyelvtani közlés elemeinek megfelelően tagolták fejezetekre. Alapvetően négy fő egységben tárgyalták az egyes nyelvtani kérdéseket. Az első részt a szokásjog szerint általában az *orthoepiának* és az *orthographiának* (helyesejtés és helyesírás) szentelték. Ezt követte a második fejezetben a *syllabák* (szótag) és *prosodia* (verstan), a harmadik fejezetben az *etymologia* tárgyalása. Ez utóbbit manapság leginkább szótannak mondanánk, mivel itt kaptak helyet az összetételek, képzések és a szófajok, vagy ahogy a korban a görögök óta mondták: a beszédrészek. Az utolsó fejezet foglalkozott a *syntaxis* (mondattan) kérdéseivel. A syntaxis ugyancsak ókori hagyományokat folytatva az egyeztetéssel, a (szó)vonzatokkal és a szórenddel foglalkozott. Ha ezt a fentebb ismertetett tagolást összevetjük a mai magyar grammatikák fő fejezetei-

vel, láthatjuk, hogy hajdan milyen nagy súlyt fektettek az ortográfiai problémákra, szemben a mostani gyakorlattal. Ugyanakkor természetes is ez, ha figyelembe vesszük a *grammatika* szó eredeti értelmét, amely az ógörögben a *to grammára* vezethető vissza. Ez utóbbinak a jelentése 'betű' volt. A *grammatikósz* megnevezéssel tehát olyan személyt illettek, aki értette a betűk használatát. Azaz tudott írni és olvasni, vagyis birtokában volt a *Tékhnē grammatikéne*k. Eszerint a mi szempontunkból azzal is jellemezhetjük az első grammatikószokat, hogy behatóan ismerték a korabeli helyesírást.

A grammatika oktatására az ókori Rómában is nagy súlyt fektettek. A *ludus*nak nevezett kisiskolában tanították az írás tudományát. Az itteni mestereket *litterator*nak vagy másképpen *magister ludin*ak nevezték. Az utána következő második fokozatban kapott szerepet a *grammaticus*, aki a nyelvtani ismereteket oktatta. A harmadik lépcsőben ezekre épült a *rhetor* munkája.

A középkori oktatásban-nevelésben is kitüntetett szerepe volt a grammatikai ismereteknek, s mint láttuk, ezek közé szervesen illeszkedett be az ortográfia. A triviumban a dialektikát (logika) és a retorikát alapozó jellegű tudományként előzte meg a grammatika. Csak ezután következhetett a quadrivium részeként tárgyalt tudományok elsajátítása (zene, aritmetika, geometria, csillagászat). Magának a hét szabad művészetnek („septem artes liberales”) a kétfelé osztását, valamint ilyen tartalommal hagyományozott elnevezését Anicius Manlius Severinus Boëthiusnak (kb. 480–524) köszönhetjük, aki Arisztotelész műveit latinra fordította. Arisztotelész nevének említésével azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a grammatika, azon belül az ortográfia már az ókori görögöknél is nagy súllyal esett latba a korabeli tudományok rendszerében.

Visszatérve a gondolatsor elejéhez megállapíthatjuk, hogy a hajdani nyelvtanoknak (is) része volt a helyesírás, s azokban az ortográfiai fejezetekre részben éppen azért volt szükség, hogy az ott összefoglalt ismereteket tanítani lehessen a felnövekvő nemzedékeknek.

A vulgáris nyelvekben – így nálunk is – az anyanyelvűség előtérbe kerülésével láttak napvilágot elsőként az ortográfiai összefoglalások. A legelső, a maga egészében a magyar helyesírásnak szentelt művet Dévai Bíró Mátyástól *Orthographia Vngarica* címen tartjuk számon. Ez 1549-ben Krakkóban jelent meg. Ott, ahol egyébként akkortájt jelentős számú magyar diák tanult az egyetemen, többek között Sylvester János is. Az *Orthographia Vngarica*nak csak a második kiadása maradt ránk. Az első kiadás ugyancsak Krakkóban jelenhetett meg 1535 körül. Vagyis némileg megelőzhette Sylvester magyarországi nyomdából kikerülő *Grammatica Hungarolatináját*.

kedig ighen kezes munkaal lében, más
nem nag' dologgal elvezetni meg egnés
hán betűt. Emberec kezes munka
félkei venni nag' haszonert, kiuel
mind testében lelkeben élhet.
Tanfon meg az
isten.

A B C D E F G H I K L
M N O P Q R S T V W
X Y Z 30 30
A a á b c d e e e f g g h i k l k
m n n o o p q r r f s s f f t v u u
ü ü w w x y y z 30

MInd az betűket két részre osztják
ostani, egyik része Vocalis, másik
Consonans. Az vocalit Magyarul szol
nac mondhatnók, az az, oll' betűnek, ki
nec önmagától vagon stana ha más be
tűt hozzá nem téshnekés. Effele betűök
vagon : a e i o u. Mícor kedig egekül
ketők esue téshnek, Diphthongus lében,
azaj,

azaj, oll' betű ki mind az két vocalitnac
meg tartá esteit. Effelis ét vagon,
é ö ú ü ű.

Az Consonans oll' betű kit ki nem
mondhatni hanem ezac vocalitfal, mint,
b c d, mind az háromban benne vagon
az e. egyenképpen az többsibenis vocalis va
gon. Effele tizenhet vagon. b c d f g h
k l m n p q r s t x z.

Az i és az u consonansá lében mícór
más vocalis vagon vtánna, ilyen modon,
tambor vata. Az y is consonans gyanánt
vagon ha vocalis elic előte, mint, way
tay hiy.

AZ VOCALISO, erül rendel.

a a. ezt miént hog' két modra osztuc mon
dani meg tegezac egyiket hog' meg es
mertic am máncul, mícór három: on
vagon vonítás felette, accor iol fel tárot
szául kell ki mondani, mint e. g. heben,
Bárán. Míkor kedig semmi mánc felette,
accor nem monduc ollan fel tárot szául,
mint, aran,

e. g. ennek mícór meg vonitua vagon
A új az aua

4. ábra: Részlet Dévai Bíró Mátyás Orthographia Vngaricájának 1549-es kiadásából

Nem lehet céloz részletekbe menően bemutatni azt az utat, amely Sylvester és Dévai korától elvezet 1832-ig, amikor az Akadémia jóvoltából az első helyesírási szabályzatunk napvilágot lát. Ugyanakkor szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai című munka alcímében is jelezte: nem kívánt mindenkire nézve kötelező érvényű szabályokat megfogalmazni. Csupán az Akadémia belső – vagy ahogy akkor mondták –, „különös használatára” készült. Ám 1832 óta lényegileg az is hagyománynak számít, hogy az azóta megjelenő szabályzatok sem kötelező érvényűek. Viszont egy-két időszakot leszámítva mind-mind presztízserértékű volt. Manapság is így van ez. Az AkH. 11. kiadásának szabályai nem kőbe véssett törvények. A magyar helyesírás csupán normatív szabályozás. Ahogy írunk, annak jelentős részét nem a mindenkori államhatalom vagy nyelvészek által alkotott törvények szabják meg. Kivéve azokat, amikor a szabványokban lefektetett mértékegységeket írott alakban használjuk, illetőleg a jog által kodifikált írásformákhoz, esetleg hivatalos közlönyben kihirdetett alapító okirathoz igazodunk. Ilyennek mondhatók pl. azok az esetek, amikor egyes tulajdonneveket a szabályzat tételes útmutatásával elmentésen használunk (vö. *Nyugat-Magyarországi Egyetem*, ahol a kötőjeles

összetételi beltagot nagybetűvel írjuk, bár az ilyen típusú nevekben annak kisbetűsnek kellene lennie).

Dolgozatomnak ebben a részében a mához közelítve napjaink tipikus helyesírójáról kívánok szólni a technika szemszögéből. Kevésbé hangsúlyozott tény, hogy a technika, azon belül az írástechnika fejlődése más-más viszonyt feltételez nyelvhasználó és helyesírás között. Az ókori viasztábla s az ugyan-csak akkortól használatos palatábla és tábla alapvetően lehetővé tette, hogy a hibák javítására maradandó nyom nélkül kerüljön sor (vö. BENCZIK 2001: 106). A papíralapú kézírás a munkájukra helyesírási szempontból is valamit adó literátoroknak már nem tudta ezt az előnyt nyújtani.

A hosszú évszázadokig egyeduralkodó kézírás történetében Gutenberg találmánya új fejezetét nyitotta meg a kultúrhistóriának: a kézírás mellé fokozatosan felzárkóztatta a nyomdászatot. Ez utóbbinak sok előnye volt a kézírással szemben. Lényeges különbségnek mutatkozott például, hogy alapvetően a hibákat, így a helyesírási hibákat is, úgy lehetett javítani, hogy a korrekciónak a végeredményen általában nem maradtak szemmel látható nyomai. Ám a nyomdatechnikával előállított munkák mögött szinte mindig ott van a kézírás.

A XIX. században feltalált írógép¹ megőrizte a kézírásnak azt a tulajdonságát, hogy a hengerből kigördülő lapon látható nyomai maradtak a javításoknak (ha csak nem kezdték újra meg újra a véglegesíteni kívánt szöveg legépelését). A gépirat mögött azonban már nem feltétlenül kell mindig kéziratot keresnünk. A helyesírás szempontjából az írógép magyarországi hőskorának további specifikumaként említhetjük, hogy a billentyűzeteken nem volt meg minden közkeletű betű, így az ékezetes magánhangzóink egy része is hiányzott róluk. Ezzel kapcsolatban egyik munkájában Benczik Vilmos hívja fel a figyelmet arra, hogy a kiadók egy időben külön korrektorokat alkalmaztak. Az ő feladatuk – egyebeken túl – éppen az volt, hogy a kéziratokat a nyomdai előkészítés során ilyen szempontból is korrigálják (vö. Benczik 2001: 104). A XX. század végén ezt a fölöttébb kellemetlen helyzetet a számítógépes szövegszerkesztés tudta csak orvosolni. Tegyük hozzá, nem egy lépésben! Kezdetben voltak azok a szövegszerkesztők, amelyekből értelemszerűen hiányoztak a ma már szinte mindenki által nélkülözhetetlenek gondolt helyesírás-ellenőrző segédprogramok. Később, az 1990-es évek közepén megjelentek az egyre fejlettebb magyar helyesírás-ellenőrző szoft-

¹ Az írógép megalkotásának ötlete már a XVIII. század végén felbukkant, de első prototípusát csak 1867-ben hozta létre egy Christopher Latham Sholes nevű amerikai feltaláló.

verek. Versengésük azt eredményezte, hogy az egyik egy idő múlva szerves részévé vált a Word magyar verziójának. Nagyjából ezzel a folyamattal párhuzamosan az írógép is mindinkább háttérbe szorult, olyannyira, hogy manapság már alig-alig találkozni így készített kézirattal. A kézírás mellé tehát fölzárkózott a szövegszerkesztés, s bizonyos területeken ez utóbbi szinte egyeduralkodóvá vált. Hasonlatosan ahhoz, ahogy a gépírás hőskora után történt, szövegszerkesztéskor is egyre inkább háttérbe szorult, sőt bizonyos helyzetekben teljesen kiiktatódott a kézírás. Igaz, a számítógépes szövegszerkesztés elterjedésekor mindez sokkal gyorsabban következett be. Egyúttal ismételtlen gyökeresen átalakult az így létrehozott szöveg és megalkotójának viszonya.

Az előző alfejezetben szó volt a helyesírás-ellenőrző programok megjelenéséről. Mindez átvezet bennünket egy másik, a helyesírás szempontjából korábban ugyancsak kevésbé hangsúlyozott témára. Nevezetesen arra: van-e a helyesírásnak a nyelvek és nyelvváltozataik szempontjából önmagán túlmutató jelentősége, s ha igen, akkor miben áll az? Mielőtt erről szólnunk, szükségesnek látom, hogy kis kitérőt tegyünk a – nálunk leginkább elterjedtnek mondható – Windows és a Word kommunikációs nyelveinek beállításával kapcsolatban.

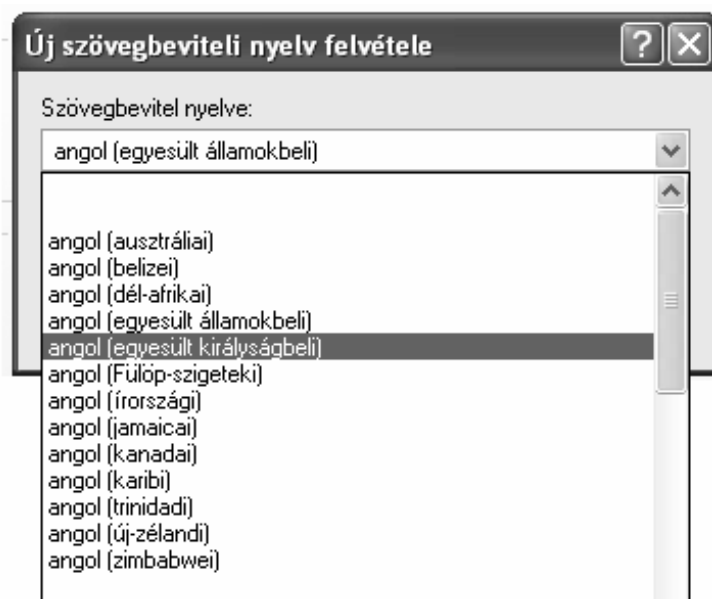
Közismert tény, hogy már az említett programok telepítésekor kommunikációs nyelvet kell választanunk. Nem volt ez mindig így, hiszen az 1990-es évek elején alapvetően még csak angolul történhetett a szoftverek installálása. Az is tudott dolog, hogy a Windows közép-európai változatai közül a magyar készült el elsőként, köszönhetően Charles Simonyinak (alias Simonyi Károly), aki vélhetőleg a Microsoftnál ezzel is hangsúlyozni kívánta magyar kötődését. Csak emlékeztetőül idézem, hogy az ő neve fémjelzi a cégnél a Word és az Excel kifejlesztését.

Evidencia, hogy a számítógéppel történő kommunikáció nyelve csak akkor állítható be, ha az adott nyelvnek van írásbelisége; a helyesírás-ellenőrzés pedig akkor, ha létezik az adott nyelvre adaptált szövegszerkesztő szoftver, illetőleg ha rendelkezünk az adott program alatt futtatható saját nyelvi és/vagy helyesírás-ellenőrző segédprogrammal.

Egyes becslések szerint a világon ismert nyelvek közül hozzávetőlegesen 2200-nak van írásbeli formája, ám ebből kb. mindössze 225-nek van saját írásbelisége.

A Windows közép-európai verziójában zömmel latin – kisebb számban cirill – betűs írásrendszerek találhatók. Az általam használt programban a beállítható nyelvek (nyelvváltozatok) száma 117, a nyelvek száma azonban

mindössze csak 55. Eszerint a spanyol rendelkezik a legtöbb nyelvváltozattal, szám szerint 20-szal. Ezt követi az angol a maga 13 nyelvváltozatával. Utána jön a számi (lapp) 9 nyelvváltozati lehetőség felkínálásával. A franciának 6, a németnek 5, a szerbnek 4, a kecsuának 3 verzióját választhatjuk. 2 változatát találjuk a következő nyelveknek: azeri, holland, horvát, maláj, norvég, olasz, portugál, svéd, üzbég. Az összes többi nyelv esetében sem kínál fel a gép több beállítási lehetőséget (így a magyar esetében sem). Természetesen egyes esetekben a beállítási lehetőségek számát az (is) szaporítja, hogy az adott nyelvhez különféle írásrendszerek kapcsolódnak (pl. azeri, szerb, horvát stb.).

5. ábra: A Windows menijében beállítható angol nyelvváltozatok

A Windows alatt futtatható Word is számtalan beállítási lehetőséget tartalmaz. Ismét csak a saját szoftverem jelenlegi „tudásából” indulok ki. Az itt beállítható nyelvváltozatok száma 225, a nyelvek száma pedig 117. Ebben is a spanyol áll az élen a maga 20 változatával, ezt követi az angol 18-cal, majd az arab és a francia 15-tel. A számit (lapp) 9, a kínait és a németet 5, a szerbet 4, a kecsuát 3, az azerit, a bengálit, a gaelt, a hollandot, a horvátot, a kasmírit, a malájt, a mongolt, a nepálit, a norvégot, az olaszt, az oroszot, a pandzsábit, a portugált, a románt, a svédet, a szindhit, a tamazightot, a tigrinját, az urdút, az üzbéget 2 nyelvváltozatban kínálja fel a program. A fennmaradó nyelveket – így a magyart is – csak egy változatban találjuk.

Nem állt módomban számszerűen utána nézni, hogy a több nyelvváltozattal rendelkező nyelvekben azonos írásrendszereken belül hányféle helyesírás-ellenőrző változat létezik, de biztosan állíthatjuk, hogy az esetek nem kis részében csupán egy. Így van ez az angolban is. A szóban forgó nyelvben az egymáshoz képest divergens fejlődést mutató nyelvváltozatokat többek között éppen a konzervatív, egyesek szerint már-már hieroglifikusra emlékeztető, írásbeliség köti össze egyetlen nyelvként szerte a világban. Ugyanez mondható számos más nyelv esetében. Vagyis a helyesírásnak olyan funkciót is tulajdoníthatunk, hogy adott helyzetben az egymáshoz képest divergens fejlődési irányt mutató nyelvváltozatokat egy nyelvként tartja össze. Ez a funkció különösen akkor tud érvényesülni, ha a helyesírási szabályok döntően hagyományörzőek, vagyis kevésbé követik a nyelvi változásokat. Tehát a hajdan standardizált, nyelvileg egységesített írásszabályok nem, vagy csak alig változnak.

Az egységes helyesírás nem csak a földrajzilag egymáshoz közeli nyelvváltozatokat képes egybetartani. Klasszikus példaként említhetjük az angolt, amelynek konzervatív, már-már az élő nyelvhez képest hieroglifikusnak mondható írásgyakorlata nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a földrajzilag és esetenként kulturálisan is egymástól távol került beszélőközösségek egy nyelvként definiálják önmagukat. Természetesen ebben egyéb tényezők is szerepet játszottak. Mindenekelőtt az a tény, hogy az angolok mindenkor engedékenyek voltak a helyi nyelvváltozatokkal szemben. Eltérően más nyelvektől, kevésbé hangsúlyozták nyelvük egységességének igényét. Az angol helyi (regionális) változatai manapság is elfogadott, tolerált változatok, lásd: Educated British English, Educated American English, Educated Australian English stb. Az írott angol a beszélt angol nagyfokú változatosága ellenére egybetartja a világ különböző térségeiben élő beszélőközösségek nyelvváltozatait. Ezért végső soron önmagukat mindenütt angolnak definiálják az említett beszélőközösségek. Persze ahogy fentebb említettük, az angol helyesírás már elveszítette hajdani fonetikus jegyeinek egy részét. Napjainkra bizonyos tekintetben sokkal inkább közelít a szóíráshoz.

Az elmondottak alapján kérdésként vetődik fel, hogy vajon milyen tanulságok vonhatók le mindebből a magyar nyelvre vonatkozóan. Ismeretes, hogy a rendszerváltás után vita bontakozott ki a nyelvészek körében nyelvünk többközpontúságával kapcsolatban. Bár ez a polémia mind a mai napig nem jutott teljesen nyugvópontra, leginkább hazai nyelvészek körében tartja magát az a vélekedés, hogy a magyar nyelvet továbbra is egyközpontúnak tekintjük (fenntartva azt a kitétel, hogy a Kárpát-medencében vannak ún. határainkon túli regionális változatai). A Trianon utáni, divergens irányba mutató változások mégsem hoztak létre külön helyesírási rendszereket. A magyarban továbbra is egy helyesírást használunk annak minden nyelvválto-

zatában. A dolog érdekessége az, hogy éppen a többközpontúság mellett érvelő nyelvészek hathatós igyekezete vezetett el odáig, hogy a Pusztai Ferenc szerkesztésében 2003 nyarán napvilágot látott Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott kiadása építette be elsőként szócikkeibe a határainkon túli nyelvváltozatokból összeállított listák (továbbiakban: ht-lista) anyagának egy részét (lexémák, szókapcsolatok, alakváltozatok, vonzatok, szójelentések, jelentésárnyalatok, stílusértékek). Ezt követően került sor a Laczkó–Mártonfi-féle Helyesírásban a ht-listák részleges felhasználására, beépítésére. Helyesírási szempontból rendkívül fontos lépés volt, hogy a Word Prózékly-féle magyar helyesírás-ellenőrzője is jó néhány ht-listás lexikai egységet beemelt saját adatbázisába. Ez utóbbiban egyébként több ht-listás szó, jelentés stb. található, mint a Pusztai-féle értelmező kéziszótárban. Vagyis a dolgok jelenlegi állása szerint a határon túli nyelvváltozatok e tekintetben is integrálódóban vannak, és kodifikálódnak az érvényes helyesírási gyakorlatban. Azt persze nem tudjuk, hogy a ht-listák a későbbiekben is változatlanul beépülnek-e szótárainkba, vagy esetleg majdan önálló kötetben kapnak-e helyet. Ez azonban már nyelvpolitikai döntés kérdése. Ugyanakkor tény, hogy nem beszélünk horvátországi (drávaszögi), kárpátaljai, örvidéki, romániai (erdélyi), szerbiai (vajdasági), szlovákiai (felvidéki) és szlovéniai (muravidéki) helyesírásról.

Amikor érveket sorakoztatunk fel a helyesírási ismeretek szükségessége mellett, akkor általában megelégszünk annak hangsúlyozásával, hogy azok az iskolázottság, a műveltség fokának visszatükrözői. Ez azonban az idők során csak másodlagosan kapcsolódott hozzá a helyesíráshoz. Ugyanakkor van egy másik, nagyon fontos funkciója, amelyet kevésbé szokás hangsúlyozni. Nevezetesen az, hogy az állandó íráskép lényegesen megkönnyíti a szöveget olvasó embernek az írott információ dekódolását. Ilyen értelemben tehát azt mondhatjuk, hogy az írásszabályok elsajátítása és azok alkalmazása egyik oldalról valóban teherterhel a szocializáció folyamatában, ám a következetes íráskép mindezért bőségesen kárpótolja az olvasó, tehát a nyelv írott formáját dekódoló embert.

Munkámnak ezen a pontján jogosan fogalmazódik meg a kérdés: hogy képesek-e a helyesírást ellenőrző programok kiváltani az embert? Napjainkban még biztosra mondhatjuk, hogy nem tudják teljes egészében helyettesíteni az embert. Ennek több oka közül csak néhánynak a felsorolására szorít-

kozom. A segédprogramok „szótára” soha nem tölthető fel teljesen, mivel nem tudjuk kilistázni a nyelv minden szavát a maga teljességében, s a fontosságuk miatt listázandó szavak is szakadatlan mozgásban vannak. Másrészt a helyesírásnak a szavakon túlmutató vonzatait is számon kell tartanunk, pl. írásjelezés, pragmatika stb. További okként említhető, hogy a szoftverek morfológiai és egyéb algoritmusai meg sem közelítik a nyelvteremtő ember produktivitását. Mind a mai napig nem sikerült felruházni őket a nyelvhasználók kompetenciáját megközelítő „tudással”, hogy a lehetséges kombinációk közül képesek legyenek kiszűrni mindazt, ami úgy mond „nincs benne” a nyelvben. Manapság még például nem vagy csak szűk keretek közé szorítva ismernek fel a kontextus alapján bizonyos jelentéseket. Gondoljunk csak a többjelentésű szavakra, a rokon írásképváltozatokhoz kapcsolódó értelemtükröző jellegre (pl. *ez úton* ~ *ezúton*; *felső fokon* ~ *felsőfokon*; *Katica* ~ *katica(bogár)*; stb.)! Továbbá az okok között említendő, hogy helyesírási szabályaink ún. normatív szabályok, amelyek csupán a keretet biztosítják, de egyúttal számtalan kivételt tartalmaznak. Ez utóbbiak között egyaránt vannak olyanok, amelyeket kövületekként a régiségből magyarázunk, de szép számmal találunk olyanokat is, amelyek a közelmúltban keletkeztek. Ilyen pl. az 1980-as évek adóreformjához köthető *áfa* szavunk toldalékolása. Csak emlékeztetőül idézem, hogy toldalékoláskor a „szabályos” forma így nézne ki: *áfa-val*, *áfa-s*, *áfa-t* stb. Ezzel szemben a szabályzat rendszerváltás után kibővített szószedete különféle – itt ki nem fejthető – megfontolásokból az egybeírás, tehát az *áfaival* típust részesítette előnyben. Ugyanitt említhetjük a már fentebb idézett példát is, amelyet a *Nyugat-Magyarországi Egyetem* típussal mutattam be. Itt a jogalkotás kodifikációs folyamatában került „homokszem a gépezetbe”, s mivel közlönyben hirdették ki az intézmény megalapítását, ezért a benne szereplő tulajdonnév is a törvény erejével határozza meg a szabályostól eltérő alakot.

III.

A helyesírási tudásnak mint eszközjellegű tevékenységnek napjainkban is kitüntetett szerepe van az író-olvasó emberek körében. Ezzel kapcsolatban megismétlem: az ortográfiaileg hibátlan, az élő norma szabályaihoz igazodó szöveg például képes tükrözni a műveltség fokát. Ezen túllépve azt mondhatjuk, hogy az ilyen írásművet jelentősen könnyebb olvasni, mint a különféle hibákkal teletűzdelt munkákat (Vörös 2007: 80–81). Ezért az írásművekkel szemben napjainkban is elengedhetetlen követelmény, hogy azok helyesírási szempontból is kifogástalanok legyenek. Ezt tudják jelentősen megkönnyíteni a helyesírás-ellenőrző programok. Ezek persze jelen fejlettségi állapotukban nem képesek teljesen kiváltani a nyelvhasználó helyesírási kompetenciá-

ját. Hallgatóim elsőre mindig meghökkennek, amikor azt hallják, hogy magam is ejtek a szövegszerkesztőbe bevitt korpuszban hibákat, s ezeket adott esetben csak többszöri átnézéssel tudom korrigálni. Igaz, manapság már nem minden szöveget jelenítek meg papíralapon, mielőtt végleges formáját elküldöm címzettjének. Pedig magam is tisztában vagyok azzal a régóta élő szakmai alapszabállyal, hogy kéziratok szerkesztését és korrektúrázását alapvetően papírra kinyomtatva célszerű végezni. A fölgyorsult világ és nem utolsó sorban a takarékoság nap mint nap fölülműni kényszeríti ezt az egyébként nagyon gyakorlatias okokra visszavezethető literátori örökségünket.

Az elmondottak alapján joggal vetődik fel a kérdés, hogy nem ad-e ez újabb, alaposan átgondolandó feladatot a helyesírás-tanításnak. Miért is említem mindezt? Azért, mert az ún. papíralapú helyesírás-tanítás részben más kompetenciákat fejleszt ki, mint amiket a képernyőhöz kötődő napi szövegszerkesztési gyakorlat megkövetel(ne). Márpedig a felsőoktatásban is egyre általánosabbnak tekinthető, hogy a diákok bizonyos beadandókat papíron nem, csak digitalizált formában készítenek el és adnak be tanáraiknak. A kérdés tehát az, kellően fejlesztjük-e ezt a részkompetenciáját a leendő magyartanároknak. Továbbá módszertanilag kellően felkészítjük-e a tanárjelölteket és a leendő értelmiségieket „papíralapú” módszerekkel a helyesírási problémamegoldásra, ha a cél a szövegszerkesztő avatott használata? Úgy gondolom, hogy nem. Pedig korunkban egyes nyelvhasználati színtereken megfigyelhető tendencia az írógép szinte teljes, a kézírás részbeni visszaszorulása. Ezzel a felsőoktatásban is tanár és diák számára egyaránt együtt jár a szövegszerkesztés szerepének felértékelődése. Ha ez így van, akkor nagyobb teret kellene kapnia a hallgatók felkészítésében a képernyőhöz közvetve vagy közvetlenül kapcsolódó önkorrekciónak gyakorlásának. Ehhez a speciális helyesírás-ellenőrzéshez tréningekkel kellene hozzásegítenünk tanítványainkat.

Irodalom

- A magyar helyesírás szabályai. 1984. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Benczik Vilmos 2001. Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben. Trezor Kiadó, Budapest.
- Keszler Borbála 2004. Írásjelhasználat és nyelvi kultúra. In: Kiefer Ferenc (szerk.): 25 év anyanyelvünk szolgálatában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 41–53.
- Vörös Ferenc 2007. Adalékok a magyar helyesírás értelemtükröző jellegéhez. In: Bozsik Gabriella – Eőry Vilma – V. Raisz Rózsa. (szerk.): Hagyomány és újítás a helyesírásban. EKF, Líceum Kiadó, Eger, 77–84.